

УДК 336.201.2:658.15

Тетяна АРТЕМЧУК

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ ТА ЗАСАДИ ЇХ ВИРІШЕННЯ ШЛЯХОМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Запропоновано дослідження теоретичних аспектів особливостей монополізму в економіці України і механізму їх впливу на розвиток економіки та ефективність підприємств природних монополій. Положення і висновки, одержані у результаті дослідження в сфері природної монополії, можуть стати концептуальною базою як на мікроекономічному рівні в процесі вдосконалення організації діяльності та ціноутворення підприємств – природних монополістів, так і в процесі формування політики макроекономічного антимонопольного регулювання з боку держави. Розглянуто сутність і особливості функціонування природних монополій, пов'язані з мережевою організацією виробництва, доцільність уточнення критеріїв віднесення підприємств до категорії суб'єктів природних монополій для умов вітчизняної економіки, невиправданість зростання витрат на одиницю виробленої продукції за умови утримання паралельних мереж діяльності. Проаналізовано вплив глобалізації на природні монополії: обсяги виробництва, економічну та соціальну ефективність; тенденції зміни ринкових структур та особливості монополізму в економіці України. Досліджено методи монопольного ціноутворення та принципи його регулювання, зниження частки інвестиційного фінансування об'єктів електроенергетики у загальному обсязі фінансування заходів за рахунок коштів цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, коли значні кошти спрямовувалися на вирішення проблемних питань інших секторів економіки. Оцінено недоліки формування тарифів встановленням граничної рентабельності (норми прибутку). базою до якої в Україні є повна собівартість продукції, що не заохочує суб'єктів господарювання до економії ресурсів, стимулює збільшення фінансових витрат понад потрібний рівень. Доведено, що підвищення тарифів у сфері енергопостачання значною мірою спричинене неефективним господарюванням.

За результатами розгляду проблем регулювання ринків природних монополій, окрему увагу приділено дослідженню особливостей механізму ціноутворення на підприємствах енергетики державних природних монополій в Україні та розробленні рекомендацій з вдосконалення державного регулювання природної монополії в умовах економіки України.

Ключові слова: природна монополія, ринкові структури, монопольне ціноутворення, ефективність, антимонопольне державне регулювання, цінове тарифне регулювання.

JEL: D200, D410, E220, L120.

© Тетяна Артемчук, 2015.

Постановка завдання. У сучасній економічній літературі активно обговорюються проблеми державного регулювання природних монополій в Україні. Вченими та державними інституціями вивчається і аналізується зарубіжний досвід та методики такого регулювання, що повинні сприяти ефективному реформуванню цих галузей із забезпеченням соціальної та економічної ефективності від діяльності природних монополістів.

Повільне впровадження трансформаційних процесів в економіку України зумовлює негативний вплив природних монополій, які є наслідком тривалого панування адміністративного управління. Економічне зростання вітчизняної економіки потребує зменшення негативного впливу монополізму, рівень якого є доволі високим, особливо на регіональних ринках. У зв'язку з цим пошук шляхів зменшення негативного впливу монополізації та вдосконалення державного регулювання діяльності природних монополій потребує врахування здобутків світової економічної науки і особливостей господарського механізму економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасним вимогам українського суспільства та запитам західних партнерів, міжнародних інвесторів щодо вирішення проблем ефективності діяльності природних монополій в умовах української економіки та механізмів державного регулювання їх відповідає зростаючий інтерес науковців, зокрема: В. Кіп Віскузі, Д. М. Вернона, Д. Е. Гарингтона, А. Бутиркіна, Г. Філюка, Д. Бейна, В. Третьякової, І. Гольденберга, Ю. Кравченка, О. Костусева, А. Бутиркіна. Закономірності функціонування природних монополій (ПМ) та проблеми їх державного регулювання в економіці України аналізують Є. Абрамова, А. Бабак, В. Венгер, Л. Гринів, М.Долішній, Н. Малахова, М. Крупка, З. Попович, О. Романюк, Т. Юр'єва. Аналіз досліджень дає підстави стверджувати, що роль природних монополій змінюється і уточнюється в міру розвитку економіки, а механізми державного регулювання монополій, в тому числі природної, є недосконалими, значною мірою втрачено контроль за ціноутворенням у цій сфері, що негативно позначається на діяльності підприємств інших галузей, обмежує їх конкурентоспроможність і провокує соціальну напруженість.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Глобалізація, посилення міжгалузевої та міжнародної конкуренції актуалізують погляди на процеси концентрації та централізації виробництва і капіталу, а, відповідно, і на ступінь та способи регулювання монопольних структур, зокрема на ефективність господарського механізму в сфері природної монополії.

Мета дослідження – аналіз і оцінка ефективності функціонування суб'єктів природних монополій в Україні та шляхів вдосконалення державного регулювання процесів ціноутворення.

Виклад основного матеріалу. Сучасна теорія функціонування монополій сформувалася завдяки дослідженням Джо Бейна, Дж. Стіглера, Д. Роста, Ф. М. Шерера, Р. Познера та інших учених. Монополія – це стан товарного ринку, на якому діє один продавець, причому товар, що реалізується на цьому ринку не має субститутів (замінників). Завдяки наявності цих двох умов продавець-монополіст має можливість користуватись монопольною владою у вигляді отримання додаткового прибутку.

У науковій літературі [1–6] є різні підходи як щодо визначення критеріїв природних монополій, так і самого поняття “природна монополія” з урахуванням історичних, політичних, економічних, інституційних умов їх утворення та діяльності. Ознака природності має свідчити про те, що існують певні об'єктивні (не штучно створені)

чинники виникнення та існування такого явища. Одним із перших різницю між штучною і природною монополіями визначив Джон Стюарт Міль. Згідно з його теорією штучна монополія створюється державою за допомогою закріплення статусу монопольного утворення на законодавчому рівні, а природна монополія створюється як результат об'єктивного розвитку продуктивних сил у певних сферах економіки, незалежно від зусиль держави і закону [5].

Схожим є підхід ще одного вченого XIX ст. Е. Чедвіка [6], згідно з яким існують ринки, на яких найбільш ефективною є присутність лише одного виробника – монополіста. Ефективність зумовлювалась можливістю встановлення на таких ринках нижчих цін завдяки уникненню створення дублюючих потужностей, зменшенню витрат на боротьбу з конкурентами.

Згідно з цими підходами, природна монополія є на ринках чи у галузях, які володіють значними потужностями, дублювання яких є економічно недоцільним, витрати на таких ринках чи у таких галузях є нижчими за умови існування лише одного підприємства, а не двох або більше.

Основним критерієм віднесення ринків до категорії природної монополії в більшості економічних джерел є наявність на таких ринках значного ефекту від економії на масштабах виробництва, яка пояснюється специфікою технологічних умов виробництва. Тому доцільно уточнити критерії віднесення підприємств до категорії суб'єктів природних монополій для вітчизняної економіки:

– відсутність можливостей для створення економічно ефективного альтернативного джерела постачання товарів і послуг внаслідок того, що: витрати на створення аналогічного альтернативного джерела товарів, послуг становлять 100% фактичного обсягу витрат на надання послуг споживачам; – строк окупності будівництва нового джерела постачання аналогічних товарів перевищує 10 років;

– вартість стаціонарних мереж або іншого стаціонарного обладнання, яке використовується для задоволення попиту відповідної кількості споживачів, перевищує 200 тис. грн.;

– унікальність споживчих властивостей товарів і послуг суб'єкта господарювання пов'язана з тим, що: вони не можуть бути замінені аналогічними товарами з альтернативних джерел; споживачі за нормальних економічних умов не можуть відмовлятися від цих товарів і послуг у зв'язку з виникненням у цьому випадку аварійних надзвичайних ситуацій;

– обсяги споживання є відносно сталими і дуже мало залежать від зміни цін; – кількість споживачів – фізичних осіб перевищує 100 осіб.

Отже, у багатьох випадках сутність і особливості функціонування природних монополій пов'язані з мережевою організацією виробництва. Цілісна мережа, яка охоплює великі території й має диспетчерські служби, які володіють ситуацією й керують оперативним усуненням недоліків у роботі, коштує надто дорого. Тому утримання паралельних мереж веде до невиправданого зростання витрат на одиницю виробленої продукції. Проблематичним є створення нових мереж. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України встановлено, що стратегічно важливими для економіки і безпеки держави є підприємства (організації), що відповідають одному або кільком критеріям:

1) підприємства (організації) – суб'єкти природних монополій, що провадять діяльність на загальнодержавному ринку товару;

2) підприємства (організації) займають монопольне (домінуюче) становище на

загальнодержавному ринку товару за умови, що цей товар має важливе соціально-економічне значення;

3) підприємства (організації) паливно-енергетичного комплексу входять до об'єднаної енергетичної системи.

Насамперед потребує уваги діяльність природної монополії, частина якої в загальному обсязі виробництва є надмірно високою, а ціни мають тенденцію до неперервного зростання. Підприємства з постачання електричної енергії магістральними мережами належать до загальнодержавних природних монополій. Отже, питання вдосконалення ціноутворення та державного регулювання монопольних цін є актуальними.

В економічній літературі під державним регулюванням слід розуміти – здійснення державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за відповідним ринком та його похідних для запобігання зловживанням і порушенням у цій сфері [3].

Природні монополії є переважно стратегічними об'єктами, від яких залежать не тільки рівень умов життєдіяльності населення і розвитку виробничої сфери, а й безпека держави, тобто ефективне функціонування природних монополій належить до питань національної безпеки. Оскільки в цьому випадку механізм конкуренції не працює, то органи державної влади для уникнення розбалансування всієї системи ринкового господарства мають контролювати таких виробників (оскільки будь-яка монополія схильна зловживати своєю ринковою владою.

Основною соціально-економічної політики, за допомогою якої держава може оцінювати дію економічного зростання та розвитку діяльності будь-яких організацій, є рівень добробуту його населення. У галузях ПМ та суміжних до них галузях (виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, транспорт і зв'язок) виробляється значна частка ВВП України та структура експорту й імпорту України. Половина ВВП підприємств суб'єктів ПМ – оплата праці найманих працівників [2, 10].

Таким чином, підприємства, що працюють на природно-монопольних ринках відіграють значну стратегічну роль в економіці України.

За визначенням Макконелом та Брю: “природна монополія – це галузь, в якій економія від зростання масштабів виробництва є настільки значною, що продукт може бути вироблений одним підприємством з більш низькими середніми витратами, ніж за умови, якщо його виробництвом займалися б не одна, а декілька фірм” [9].

Проте внаслідок монопольного обмеження конкурентоспроможності та можливостей розвитку підприємств ПМ ці фактори спричиняють негативний вплив на економіку України, який обумовлений насамперед тривалим пануванням адміністративного управління і повільного впровадження трансформаційних процесів в економіку України.

Ціноутворення в підприємствах ПМ має тенденцією до підвищення цін та тарифів, посилення негативного впливу цього процесу на рівень витрат підприємств-споживачів. Проблема ускладнюється відсутністю міжгалузевих балансів цін, аналізу та прогнозів конкретного впливу зростання цін у сфері природної монополії на інші галузі та економіку загалом.

Економічне зростання вітчизняної економіки потребує зменшення негативного впливу монополізму, рівень якого є доволі високим, особливо на регіональних ринках. У зв'язку з цим, пошук шляхів зменшення негативного впливу монополізації та вдосконалення державного регулювання діяльності природних монополій потребує врахування здобутків світової економічної науки і особливостей господарського механізму економіки України. Механізм регулюючого впливу адекватний конкуренції є державним регулюванням, в основі якого важливою складовою є саме анти-

монопольна політика. Тому насамперед держава має бути зацікавлена у розробленні дієвого механізму розвитку та підтримки конкуренції на вітчизняному ринку державного регулювання ПМ з одночасним захистом вигідних переваг монопольних утворень.

Механізм державного антимонопольного регулювання повинен бути способом організації економічних відносин між учасниками монопольного процесу з метою координації їх діяльності та створення передумов для досягнення соціально-економічної стабільності і подальше економічне зростання країни.

Без державного регулювання не обійтися, інакше це призведе до деградації (технічної та організаційної) ПМ і негативно позначиться на споживачеві (зростання цін, зниження надійності та якості товарів і послуг).

Проте це не означає, що для монополіста можна встановити гранично низькі ціни і жорсткі умови роботи, оскільки будь-яка монополія має розвиватися і модернізуватися, а для цього потрібні довгострокові вкладення, які з погляду сьогодення споживачеві не цікаві. З іншого боку, якщо монополія не здійснить цих вкладень сьогодні, завтра споживач може відчувати дефіцит у товарах, послугах, які вона виробляє, або отримати низькоякісні. Саме тому державне регулювання є необхідним атрибутом в умовах існування монополій. [10]

В ринкових країнах суб'єкти природних монополій перебувають під пильним контролем держави та спеціальних регулюючих агенцій і піддаються системним заходам державного регулювання на предмет забезпечення якості й ринкової ціни їх товарів і послуг. Методи державного регулювання – антимонопольні заходи, спрямовані на запобігання зловживання монопольним становищем, щодо якості, ціни й процедур розподілу продукції і послуг у сфері природних монополій..

Світовий досвід державного регулювання природних монополій має більш ніж вікову історію та свідчить, що в більшості розвинених країн держава здійснює жорстке регулювання діяльності природних монополій. Так, у США регульованими залишаються такі галузі природних монополій, як залізничний, авіаційний та інші види транспорту; низка паливно-енергетичних виробництв (газопостачання, виробництво електроенергії); надання багатьох видів комунальних послуг. Державне регулювання стосується переважно тих параметрів діяльності підприємств у цих галузях, які безпосередньо впливають на інтереси споживача: рівень цін, обсяг виробництва, межі ринків збуту, вимоги до якості вироблених товарів і послуг. Найпоширеніший метод регулювання полягає в тому, що ціни на товари і послуги, які мають характер природної монополії, встановлюються державними органами [8].

Розвинена система галузевих регулюючих органів у сферах природних монополій і галузей, приватизованих у часи правління уряду М. Тетчер, діє у Великобританії. Це, зокрема, Відомство з питань ринків газу й електроенергії, Особливість цієї країни в тому, що британські органи, які відповідають за конкурентну політику, й зазначені регулюючі органи сфери природних монополій мають паралельні повноваження щодо застосування конкурентного законодавства у Великобританії. Відповідні регулюючі агенції існують також у Китаї, Франції, Італії, Швеції, Бразилії, Австрії, Японії й багатьох інших країнах.

Регулювання діяльності суб'єктів природних монополій має здійснюватися на основі таких принципів:

– гласності та відкритості процедур регулювання, тобто жодна інформація не приховується, а це стає прикладом для інших організацій та установ, які використовують свою монопольну владу на власну користь);

– адресності регулювання, його спрямованості на конкретний суб'єкт природної монополії; · самоокупності суб'єктів природних монополій (надлишкові кошти були повернуті споживачам за рахунок адміністрації);

– стимулювання підвищення якості товарів і задоволення попиту на них;

– забезпечення захисту прав споживачів – це взагалі можна вважати одним з найголовніших аспектів регулювання монополій.

При регулюванні цін (тарифів) на товари суб'єктів природних монополій також враховуються: витрати, які згідно із законами про оподаткування належать до валових витрат виробництва та обігу; податки і збори (обов'язкові платежі), до бюджетів та до державних цільових фондів; вартість основних виробничих фондів, амортизаційні відрахування, потреби в інвестиціях, необхідних для відтворення основних виробничих фондів; очікуваний прибуток від можливої реалізації товарів за різними цінами (тарифами); віддаленість різних груп споживачів від місця виробництва товарів; відповідність якості товарів, що виробляються (реалізуються), потребам споживачів; державні дотації та інші форми державної підтримки. [11]

Переваги над конкурентами в економічній, технічній, організаційній сферах діяльності підприємства вимірюють за допомогою економічних показників (додатковий прибуток, вища рентабельність, ринкова частка, обсяг продаж). Первинний розподіл валового внутрішнього продукту країни здійснюється через механізм ціноутворення. Отже, розглянемо механізм ціноутворення на продукцію підприємств суб'єктів ПМ та суміжних до неї галузей на прикладі підприємств, які здійснюють діяльність із виробництва та розподілення електричної енергії, газу та води. Механізм ціноутворення розглянемо на прикладі електроенергетичної галузі України. Виробництво електричної енергії здійснюється конкурентними підприємствами – енергогенеруючими компаніями: НАЕК “Енергоатомом”, тепловими, гідро- та вітроелектростанціями. Витрати на виробництво електричної енергії різними типами енергогенеруючих підприємств, відповідно і тарифи на продукцію різних типів підприємств – виробників електричної енергії відрізняються і доволі суттєво. Найдешевшою є електроенергія, вироблена гідроелектростанціями, найдорожчою є електроенергія вироблена тепловими електростанціями, але її частка електроенергії вироблена такими станціями є незначною у балансі електричної енергії.

Для того, щоб упорядкувати ринок електричної енергії у 1995 р. був створений Оптовий ринок електричної енергії (ОРЕ). Практично всі підприємства, які виробляють та імпортують електричну енергію в Україні повинні продавати її на ОРЕ. Однак, незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, які регулюють діяльність суб'єктів у відповідних сферах діяльності, до цього часу так і не впроваджено модель регулювання, яка б повністю відповідала ідеології та усталеним принципам регулювання діяльності на ринках природних монополій та на суміжних ринках, закріплених у Законі України “Про природні монополії” [2].

Підприємства – суб'єкти природної монополії – останніми роками є збитковими. Причиною збитковості підприємств суб'єктів ПМ є встановлення низьких тарифів органами місцевої та загальнодержавної влади на послуги таких підприємств і неповне відшкодування різниці між встановленими тарифами та операційними витратами. Зношеність основних фондів підприємств суб'єктів природної монополії є значною, а інколи навіть критичною.

Частка інвестицій в основний капітал, яка здійснюється підприємствами суб'єктами природної монополії та суміжних галузей також є вагомою – до 30% загальних

інвестицій в основний капітал всього народногосподарського комплексу країни. Проте і таких обсягів інвестицій недостатньо, щоб підтримувати основні фонди таких підприємств на теперішньому рівні. Мова вже не йде про покращення стану основних засобів таких підприємств. Відповідно, щоб підприємства працювали ефективно, потрібно, щоб вони не лише працювали беззбитково, але потрібно, щоб такі підприємства отримували прибуток, який могли б інвестувати в основні засоби.

Крім того, з кожним роком спостерігається зниження частки інвестиційного фінансування об'єктів електроенергетики у загальному обсязі фінансування заходів за рахунок коштів цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію. Значні кошти спрямовувалася на вирішення проблемних питань інших секторів економіки. Таким чином, за рахунок електроенергетики здійснювалась дотація інших галузей економіки.

Проблемою також є те, що значною часткою споживачів підприємств суб'єктів природної монополії та суміжних ринків є населення. Значна частка населення України отримує дохід нижчий прожиткового мінімуму, а тому не може сплачувати повної вартості спожитих ним послуг.

Тарифи на послуги підприємств природних монополістів для населення є нижчими від собівартості продукції, а тому вони повинні покриватись або за допомогою механізму перехресного субсидювання або через механізм субсидій та дотацій.

Завдання державного регулювання ціноутворення у сфері природної монополії на сьогодні такі:

- відсутність єдиної методологічної бази щодо порядку встановлення та регулювання тарифів;
- непрозорість формування тарифів, що суттєво ускладнює їх регулювання; неефективність існуючого способу регулювання через обмеженість верхньої межі ціни на соціально прийнятному рівні;
- відсутність обґрунтованих методик розрахунку вартості капіталу та норми прибутковості, що забезпечує самоокупність діяльності та можливість самофінансування підприємств;
- гіпертрофований вплив політичної складової на встановлення тарифів.

Формування тарифів ґрунтується на основі методу регулювання через встановлення граничної рентабельності (норми прибутку) до задекларованого об'єктом регулювання рівня витрат – метод регулювання “витрати плюс”. В Україні базою до якої застосовують норму прибутку (рентабельність) є повна собівартість продукції. Проте цей метод регулювання не заохочує суб'єктів господарювання до економії ресурсів, що призводить до збереження наявної високої енерго- та матеріаломісткості послуг, а отже, – суттєвого енергетичного складника у тарифах. Крім того, цей метод передбачає застосування працемісткого підходу до визначення індивідуального складу витрат кожного з достатньо численної групи суб'єктів господарювання. Водночас метод “витрати плюс” стимулює збільшення фінансових витрат (тобто витрат, пов'язаних із залученням позичкового капіталу) понад потрібний рівень [10].

Можливості природних монополій завищувати тарифи на свої послуги позбавляє ці підприємства стимулу зменшувати свої витрати шляхом модернізації виробництва, запровадження новітніх технологій, раціоналізації, і дає змогу враховувати неефективні витрати до собівартості послуг. Це зумовлює неефективність господарювання, що неминує призводить до обмеження інноваційної діяльності, підвищення рівня зношеності основних засобів виробництва, зокрема мереж, за допомогою яких

надаються послуги. Останнє є основною причиною зростання кількості аварій, а отже, зниження якості послуг наданих суб'єктами природних монополій і подальшого зростання собівартості виробництва, зокрема за рахунок збільшення витрат на ліквідацію аварій.

Таким чином, підвищення тарифів у сфері енергопостачання значною мірою спричинене неефективним господарюванням, яке породжене громіздкістю управлінських схем, зношенням і конструктивною невідповідністю вимогам засобів матеріально-технічної бази і застарілістю технологій, відсутністю належної мотивації та, відповідно, економічної зацікавленості у підвищенні результатів діяльності кожної господарської ланки.

Вказані фактори є причиною великих витрат і необхідністю їх компенсації через тарифи. За його обмеженої платоспроможності через низький рівень життя це призводить до несвоєчасної і неповної оплати послуг населенням. Доходи населення є основою підвищення життєвого рівня і виступають водночас як джерело інвестицій у вдосконалення і розвиток виробництва для подальшого зростання життєвого рівня. Основна складова – тенденції безперервного зростання народного добробуту – полягає в тому, що поліпшення життя є запорукою розвитку суб'єктів господарювання і, відповідно, збільшення їх доходів.

Залучення інвестицій створює можливість оновлення матеріально-технічної бази функціонуючих підприємств природних монополій та впровадження новітніх технологій, що сприяють зниженню втрат на транспортування, електроенергію та їх ефективному використанню. А це є основою для зниження витрат, а отже, собівартості послуг за підвищення їх якості.

Специфіка реформування державного регулювання природних монополій вимагає переходу до ціноутворення на основі чітких принципів, що стимулюють оптимальне використання ресурсів, мінімізацію витрат, а також забезпечення ефективного контролю за формуванням цін. Водночас впевненість підприємств у отриманні субсидій і підтримці з боку влади у будь-якому випадку загрожують спотворенням господарських рішень та суттєвим ослабленням стимулів до економії витрат.

В світі уже існує позитивний досвід дерегулювання природно-монопольних галузей. Найбільш багатий досвід у цій сфері накопичений у США. Загальна мета такого прогнозу – створити інформаційну основу для планування власної майбутньої поведінки, для врахування динаміки зовнішнього середовища. Прогнозування стану зовнішнього середовища пов'язане з характеристиками досліджуваної сфери і формалізацією змінних (об'єктів, явищ), а також методами її отримання (методами прогнозування) та з процесами обробки інформації.

Зокрема, об'єктами прогнозу стану зовнішнього середовища можуть бути економічні, соціально-культурні, технологічні, політико-правові й екологічні сфери цього середовища або їх специфічні сегменти у відповідних регіонах. За характером змінних, прогнози стану зовнішнього середовища поділяють на якісні, кількісні та комплексні. Комплексний аналіз результатів діяльності підприємств на ринку є найбільш дорогим, але одночасно і найбільш ефективним, оскільки тільки він забезпечує достовірне визначення позиції підприємства щодо конкурентів.

Для підтримки й оновлення обладнання, що забезпечує енергопостачання населення, у вартість тарифів на послуги мають включати амортизаційні відрахування, видатки на капітальний ремонт та інвестиційні видатки на створення додаткових потужностей як постійні витрати. Таким чином, існує проблема об'єктивного розподілу

між споживачами постійних витрат, величина яких не залежить безпосередньо від обсягу наданих послуг кінцевим споживачам (витрати на утримання, технічне обслуговування та ремонт обладнання і мереж, створення резервних потужностей).

Вирішення проблеми залежить від того, який підхід є домінуючим: соціальний чи економічний, оскільки постійні витрати можуть розподілятися пропорційно між споживачами послуг або з урахуванням платоспроможності різних груп споживачів та актуальності їх соціального захисту.

На загальнодержавному рівні має здійснюватись методичне обґрунтування розрахунку собівартості послуг; визначення переліку послуг, ціни на які регулюються державою; нормування самого процесу перегляду тарифів і забезпечення його передбачуваності в часі; встановлення стандартів, що повною мірою враховуватимуть співвідношення витрат та вигід державного регулювання в різних регіонах.

Побудова і функціонування системи державного регулювання повинна:

- забезпечити створення інформаційної бази з даними про стан, динаміку, основні стимулюючі та дестимулюючі фактори впливу на економічне середовище – ринки ПМ;
- організації та забезпечення регулярного прогнозування регіональних параметрів досліджуваного явища на основі належної державної інформаційної та методичної підтримки;

- рекомендувати прийняття суб'єктами управлінського впливу виважених рішень середньострокового й довгострокового характеру, спрямованих на забезпечення і підтримку ефективного функціонування ПМ, яка покращує якість роботи та життя населення (зайнятості, рівень матеріального благополуччя охороною праці, соціальним забезпеченням).

Вирішення цих питань дасть змогу реалізувати на практиці ефективно регулювання діяльності ПМ на місцевому рівні, що виражаються у більш точному врахуванні економічних умов функціонування виробників та постачальників послуг, альтернативних місцевих можливостей для диференціації послуг та їх джерел, підвищенні зацікавленості споживачів у збільшенні інвестування власних коштів у вирішення проблеми, що сприяє фінансуванню оновлення технічної бази та економії обмежених державних ресурсів.

Обов'язковою умовою отримання коштів має бути гарантія у їх використанні для вдосконалення технології електропостачання. Це має стати основою підвищення продуктивності і, таким чином, підвищення зарплати працівників за зниження собівартості послуг.

Висновки. Якісні зміни в організації та структурі бізнесу зумовлюють дослідження теоретичних аспектів особливості монополізму в економіці України і механізму її впливу на розвиток економіки та ефективність підприємств природних монополій. Переоцінка ролі монополії полягає у визнанні її ефективності та потенційної конкурентоспроможності за рахунок масштабів. Рівень концентрації у вітчизняній промисловості є доволі високим, хоча загалом економіка відстає від розвинутих економік, що не відповідає потребам забезпечення її конкурентоспроможності в умовах посилення міжнародної конкуренції. В останні роки реалізується тенденція до зниження частки монополізованих ринків, але на монополізованих ринках та ринках з ознаками домінування діють 30% підприємств.

Механізм державного антимонопольного регулювання в Україні, в якому передбачається не лише боротьба з монополізмом та розвиток конкуренції, а й підтримка монополій з боку держави в тому випадку, якщо такі монополії сприяють підвищенню конкурентоспроможності країни. Практична значимість роботи полягає в

тому, що основні її теоретичні положення і висновки можуть стати концептуальною базою як на мікроекономічному рівні в процесі вдосконалення організації діяльності та ціноутворення підприємств, насамперед у сфері природної монополії, так і в процесі формування політики макроекономічного антимонопольного регулювання з боку держави.

Література

1. Україна. Закон. Про внесення змін до Закону України "Про електроенергетику": Прийнятий 22 червня 2000 р. №1821-III // Урядовий кур'єр. – 2000. – 7 лип. – С. 5.
2. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 № 1682-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
3. Указ Президента України „Про Концепцію вдосконалення державного регулювання природних монополій” від 27.09.2007 № 921/2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
4. Віскузі. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / Віскузі, В. Кіп та ін. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи". – 2004. – С. 423–447.
5. Стадницький Ю. І. Причини виникнення та існування природних монополій / Стадницький Ю. І., Кривуцький В. В. // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 10. – С. 25–40.
6. Філюк Г. Природна монополія: теоретичний аспект / Філюк Г. // Вісник КДТЕУ. – 2000. – № 4. – С.35–43.
7. Королькова Е. И. Тенденции в развитии теоретических подходов к регулированию естественных монополий / Е. И. Королькова // Экономический журнал ВШЭ. – 1999. – Т. 3. – № 2. – С. 238–264.
8. Бутыркин А. Я. Теория и практика антимонопольного регулирования в ведущих странах запада и России / А. Я. Бутыркин. – М. : Новый век, 2004. – С. 78.
9. Астапов К. О государственном регулировании естественных монополий / К. Астапов // Общество и экономика. – 2003. – № 4–5. – С. 274–287.
10. Зелінська О. М. Особливості функціонування та регулювання природного монополізму / Зелінська О. М. // Вісник Львівської комерційної академії. – 2007. – Вип. 27. – С. 34–56. – (Серія "Економічна").
11. Зелена книга "Вдосконалення системи тарифного регулювання природних монополій" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icps.com.ua>
12. Посібник з економічного регулювання природних монополій. Міжнародний центр перспективних досліджень. – К., 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [://www.icps.com.ua](http://www.icps.com.ua)

Reference

1. Ukraina. Zakon. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro elektroenerhetyku" (2000). [On Electric Power Industry], 1821-III // *Uriadovyi kurier*,5 [in Ukrainian].
2. Pro pryrodni monopolii. Zakon Ukrainy (2000). [About natural monopolies], 1682-III. Retrieved from www.rada.gov.ua [in Ukrainian].
3. Ukaz prezydenta Ukrainy "Pro kontseptsiu vdoskonalennia derzhavnogo reguliuvannia pryrodnyh monopolii"(2007).[On the Concept of improvement of state regulation of natural monopolies], 921 Available at <http://www.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
4. Viskuzi, V.Kip ta in. (2004). *Ekonomichna teoria rehuliuвання ta antymonopolna polityka* [The economic theory of regulation and policy of antitrust regulation].

- Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy" – Solomia Pavlychko publishment "The Basics", 423-447 [in Ukrainian].*
5. Stadnytskyi Y.I., Kryvutskyi V.V. (2003). Prychyny vynyknennia ta isnuvannia pryrodnyh monopoliiy [The reasons of the emergence and existence of natural monopolies]. *Aktualni problem ekonomiky – Actual economy problems*, 10, 25-40 [in Ukrainian].
  6. Fylik H.(2000). Pryrodna monopolia: teoretychnyi aspekt [Natural monopoly: theoretical aspect]. *Visnyk KDTEU - Bulletin KDTEU*, 4,35-43 [in Ukrainian].
  7. Korolkova E.I. (1999) Tendentsyi v razvitii teoreticheskikh podhodov k rehulirovaniu estestvennyh monopoliiy [Trends in the development of theoretical approaches to the regulation of natural monopolies]. *Ekonomicheskii zhurnal VSHE - Economic Journal of Economics*, 2, 238-264 [in Russian].
  8. Butyrkin A. Ya. (2004). Teoria i praktika antymonopolnogo rehulirovania v vedushchyyh stranah zapada i Rosii [Theory and practice of antitrust regulation in the leading countries of the West and Russia]. *Novyi vek-New century*,78 [in Russian].
  9. Astapov K. (2003). O hosudarstvennom rehulirovanii estestvennih monopolii [On state regulation of natural monopolies]. *Obshchestvo i ekonomika - Society and Economy*, 4-5, 274-287 [in Russian].
  10. Zelinska O.M. (2007). Osoblyvosti funktsionuvannia ta rehuliuвання pryrodnoho monopolizmu [Features of the operation and regulation of natural monopolies]. *Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii - Lviv Commercial Academy bulletin*, 27, 34-56 [in Ukrainian].
  11. Zelena knyha. "Vdoskonalennia systemy tarufnogho rehuliuвання pryrodnyh monopolii" ["Improving the system of tariff regulation of natural monopolies]. Available at <http://www.icps.com.ua> [in Ukrainian].
  12. Posibnyk z ekonomichnoho rehulivannia pryrodnyh monopolii. Mignarodnyi tsentr perspektyvnyh doslidzhen (2005). Retrieved from <http://www.icps.com.ua> [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 25 вересня 2015 р.